

Rəhim MƏCNUNOV

DIN-in Polis Akademiyasının
 “İctimai elmlər” kafedrasının
 rəisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
 e-mail: rehim.mecnunov@mail.ru

MÜHARİBƏ CİNAYƏTLƏRİ İLƏ MÜBARİZƏNİN BƏZİ AKTUAL BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ VƏ MİLLİ-HÜQUQİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: müharibə, silahlı münaqişə, müharibə cinayətləri, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq humanitar hüquq, insan hüquqları

Ключевые слова: война, вооруженный конфликт, военные преступления, международное право, международное гуманитарное право, права человека.

Keywords: war, armed conflict, war crimes, international law, international humanitarian law, human rights.

Bəşəriyyət tarixini çox zaman müharibələr tarixi adlandırırlar. C.Pikte qeyd edir ki, «ilk sinifli cəmiyyətlərin və dövlətlərin yaranmasından başlayaraq bəşəriyyətin tarixi – müharibələr tarixi olmuşdur [21, s.101]. İsveçrəli ekspert C.C.Babelin hesablamalarına görə, eramızdan əvvəl 3500-ci ildən bu günə qədər bəşəriyyət cəmi 292 il (bəzi məlumatlara görə isə 300 il) sülh şəraitində yaşamışdır [12]. Tarixi məlumatlar dünyada 15 minə yaxın irilixirdalı müharibənin baş verdiyini göstərir.

Bütün müharibələr dağıdıcıdır. Lakin, qəsbkarlıq, özgə torpaqlarını ələ keçirmək və digər məkrli məqsədlərlə, qadağan edilmiş metod və vasitələrdən istifadə olunmaqla aparılan müharibələr xüsusilə dağıdıcı olub ağır nəticələrə gətirir. Müharibələr zamanı bütöv vilayətlər, şəhərlər, kəndlər və hətta ölkələr xarabazərlikə çevrilir, dinc əhali kütləvi surətdə qırılır və ya öz yurd-yuvasından didərgin salınır, soyğunçuluq baş alıb gedir, mədəni sərvətlər və tarixi abidələr talan və məhv edilir (3, s. 45; 7, s. 60-66). Məhz silahlı

münaqişələrin gedişində beynəlxalq humanitar hüquq normalarının çoxsaylı ciddi pozuntuları, yəni müharibə cinayətləri və nəticə kimi mülki əhalinin və hərbcilərin kütləvi həlak olması baş verir, qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayı artır, insan hüquqları kobud şəkildə pozulur, cəmiyyətdə gərginlik artır [18, s. 4].

Ə.Allahverdiyev qeyd edir ki, beynəlxalq hüququn mütərəqqi inkişafına baxmayaraq müharibə təhlükəsi bəşəriyyəti həmişə qorxu altında saxlamış, tarixin bütün dövrlərində müharibələr və silahlı münaqişələr baş vermiş, nəticədə dövlətlərin maraq və mənafeələrinə zərər vurulmuş, insan hüquq və azadlıqlarının kütləvi pozulması halları baş vermişdir. Silahlı münaqişələr və müharibələr zamanı törədilən və ictimai təhlükəliliyi olduqca yüksək olan cinayətlər, xüsusən də müharibə cinayətləri nəticəsində tarixi-mədəniyyət abidələri dağıdılmış, mülki əhali, xüsusən də ahıllar, qadınlar və uşaqlar zorakılıq və işgəncələrə məruz qalmışdır [1, s. 68].

Müharibələrin və silahlı münaqişələrin yüz minlərlə, milyonlarla insan itkiləri ilə nəticələndiyini tarixi məlumatlar da əyani şəkildə sübut edir.

Qədim Roma və Karfagen (eramızdan əvvəl 264-146-cı illər) arasında baş verən müharibələr 1,8 milyon insan həyatının itirilməsi ilə nəticələnmişdir. Eynilə də Roma respublikası ilə Qall tayfaları arasında e.ə. I əsrdə baş vermiş silahlı qarşıdurma zamanı 1 milyondan artıq insan həlak olmuşdur.

Çində baş verən An Luşan üsyanı (755-763-cü illər) zamanı təxminən 13 milyon insan həlak ol-

muşdur. Əmir Teymurun yürüşləri (1370-1405) gedişində 20 milyona yaxın insan həyatdan məhrum edilmişdir. Monqol imperiyası tərəfindən aparılan müharibələrdə (XIII-XV əsrlər) həlak olanların sayı isə ən azı 30 milyon (bəzi hesablamalara görə isə 40 milyon, müəyyən məlumatlara əsaslanaraq bu rəqəmin hətta 42 milyonu keçdiyi ehtimal olunur – R.M.) olmuşdur [12]. Avropada XVII əsrdə baş verən 30 illik müharibə (1618-1648) zamanı həlak olanların sayı 11,5 milyon, Napoleon müharibələri (1803-1815) gedişində isə 3,5- 7 milyon olmuşdur. Taypin üsyanı (1850-1864) zamanı Çində 20-30 milyon, Dunqan üsyanının (1862-1869) davam etdiyi müddətdə isə Şensi və Qansu əyalətlərində təxminən 8-12 milyona yaxın insan həlak olmuşdur.

XX əsr hərbi toqquşmaların intensivliyinə və miqyaslarına, eləcə də insan itkilərinin sayına görə rekord qırmışdır.

Ekspertlərin fikrincə, Birinci dünya müharibəsinin (1914-1918) qurbanlarının sayı ən azı 15-20 milyon olmuşdur, İkinci dünya müharibəsi (1939-1945) nəticəsində həyatlarını itirmiş insanların sayı isə 60-80 milyon həddində qiymətləndirilir. Koreya müharibəsinin (1950-1953) və Vyetnam müharibəsinin (1964-1975) qurbanlarının sayı isə təxminən uyğun olaraq 4,5 və 4,3 milyon insan olmuşdur. XX əsrdə 250-dən çox müharibə baş vermiş, ümumilikdə 110 milyona yaxın insan həyatını itirmişdir.

Bəzi ekspert qiymətlərinə görə XX əsrin əvvəllərində müharibə qurbanlarının 5-10%-ni mülki əhali təşkil edirdi. Lakin əsrin sonunda vəziyyət kəskin dəyişmişdir. 1939-1945-ci illəri əhatə edən İkinci dünya müharibəsində həlak olanların 50%-ə qədəri dinci əhali idi. 1988-2003-cü illərdə baş verən müharibələrdə və silahlı münaqişələrdə 10 milyona yaxın insan həlak olmuşdur ki, onların da əhəmiyyətli hissəsini (bəzi ekspertlərin fikrincə, 70-80%-ni) mülki əhali təşkil edirdi [15].

Əlbəttə, həyatını itirmiş mülki əhalinin xüsusi çəkisinin yüksək olması bu rəqəmlərlə bağlı müəyyən şübhələr yaratsa da, silahlı münaqişələr və müharibələr nəticəsində mülki əhali arasında itkilərin çox olması şübhəsizdir. Məsələn, 2010-cu ildə keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq cinayət məhkəməsinin açıqladığı rəqəmlərə görə Bosniya

müharibəsində 104 732 min insan həlak olmuşdur ki, onların da 42 106 min nəfəri (40%) mülki əhali olmuşdur. İraq müharibəsi zamanı (2003-2006-cı illər) isə 48 400 mülki şəxs, 18832 nəfər koalisiya qüvvələrinə qarşı döyüşən silahlılar, koalisiya qüvvələrinin 4216 əsgəri və 5 min İraq əsgəri həyatını itirmişdir. Konqo Demokratik Respublikasında 1996-2003-cü illərdə baş verən vətəndaş müharibəsinin gedişində 5,4 milyona yaxın insan həyatını itirmişdir ki, onların da böyük hissəsi dinc əhali idi.

1989-2018-ci illərdə tərəflərdən ən azı biri dövlət olan silahlı münaqişələrin 58%-i Asiya, Afrika və Yaxın Şərq ölkələrinin payına düşmüşdür. 2015-2018-ci illər üzrə isə il ərzində bu növ silahlı münaqişələrin sayı 50-53 olmuşdur. Bu isə 30 il bundan əvvəlki rəqəmlərdən çoxdur [25, c.25].

Sidney dünya və iqtisadiyyat İnstitutu tərəfindən hər il tərtib edilən qlobal sülhsevərlik indeksində əks olunan məlumatlara görə 2008-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə silahlı münaqişələrdə həlak olanların sayı 5 dəfə artaraq 101 min nəfərə çatmışdır ki, bu da son 25 ilin ən pis göstəricisidir. 2015-ci ildə 57 milyon insan məcburi köçkün olmuşdur.

2021-ci ilin oktyabrında (28 oktyabr) BMT-nin məcburi köçkünlər üzrə xüsusi məruzəçisi S.Ximenez, təşkilatın Baş Assambleyasının üçüncü sessiyasında çıxışı zamanı bildirmişdir: «Silahlı qarşudurma və zorakılıq nəticəsində öz yerlərini tərk etmiş insanların sayı dünyada 45 milyona çatıb ki, bu da indiyədək qeydə alınan ən yüksək göstəricidir». Xüsusi məruzəçinin fikrincə, «Silahlı münaqişənin və tətbiq olunan zorakılığın getdikcə mürəkkəbləşən xarakteri kontekstində» beynəlxalq humanitar və insan hüquqlarının normalarına riayət edilməsinin təmini getdikcə çətinləşir».

Son illərdə silahlı münaqişələrin sayında artım baş versə də, müharibələrin sayında azalma (məsələn, 2018-ci ildə 6 müharibə) müşahidə olunmuşdur. Belə ki, XXI əsrin ilk iyirmi ilində müharibələrin sayı üzrə illik rəqəm 4-12 arasında dəyişmişdir. Ümumiyyətlə, son 20-30 ildə dövlətlərarası münaqişələrin sayının və xüsusi çəkisinin azalması, dövlətdaxili silahlı münaqişələrin sayının

isə artması meyli müşahidə olunur [25, c.27-28].

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq cinayət hüququna görə müharibə cinayətləri fərdi cinayət məsuliyyətinə səbəb olan, beynəlxalq və ya qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələrdə tətbiq olunan beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularıdır [18, c.15]. L.H.Hüseynovun fikrincə, «Müharibə cinayətləri termini ümumi anlayış olub, silahlı münaqişə zamanı tətbiq olunan humanitar hüquq normalarının və müharibə adət və qanunlarının pozuntularını bildirir» [10, c.230-231].

Z.F.Fətəliyev, müharibə cinayətlərini digər beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirən əsas xarakterik cəhətlər qismində göstərir: «a) müharibə cinayəti hesab edilən əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) beynəlxalq və ya qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələrin gedişində və onunla əlaqədar olaraq törədilməlidir; b) cinayətkar silahlı münaqişənin mövcudluğunu yaradan faktiki şəraiti bilməlidir; s) müharibə cinayətlərinin qurbanı olan insan və ya insanlar və ya mülkiyyət 1949-cu il Jenevrə Konvensiyalarından birinin və ya bir neçəsinin himayəsi altında olmalıdır» [9, c. 9].

S.A.Lobanov müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq cinayət məsuliyyəti haqqında normaların yaranması, təkamülü və inkişafını, bu normaların konkretləşdirilməsi və reallaşdırılmasının institusional əsaslarının beynəlxalq-hüquqi və milli aspektlərdən analiz edərək, bu prosesin aşağıdakı xarakterik dövrləri əhatə etdiyini göstərir:

1) müharibənin aparılması qaydaları ilə bağlı xüsusi hüquq normalarının və qaydaların yaranması, bu qaydaların cinayətkarcasına pozulmasına görə cinayət məsuliyyəti praktikasının yaranmağa və formalaşmağa başlaması (XV əsrə qədər);

2) hərbi-cinayət qanunvericiliyinin yaradılması və bu qanunvericilikdə müharibə qanunlarının və adətlərinin ayrı-ayrı pozuntularının kriminalaşdırılması üzrə dövlətdaxili praktikanın müəyyən olunması, bu pozuntular haqqında işlər üzrə hərbi-cinayət mühakiməsi orqanlarının və xüsusi qaydaların formalaşması (XVI əsr – XIX əsrin ortaları);

3) beynəlxalq hüquqda müharibə qanunlarının və adətlərinin cinayətkarcasına pozulmasının kriminalaşdırılması və bu cinayətlərin törədilməsinə görə beynəlxalq hüquqa əsaslanan cinayət məsuliyyətinin institusional mexanizminin təsis edil-

məsi; həmçinin bu sahədə milli qanunvericiliyin və hüquqtətbiqi praktikanın inkişafı (XIX əsrin ikinci yarısı – 2-ci dünya müharibəsinin başlanması);

4) müharibə cinayətlərinin sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər kateqoriyasına aid edilməsi, bu növ cinayətlərə münasibətdə predmetli yurisdiksiyaya malik beynəlxalq cinayət ədliyyəsi orqanlarının yaradılması, bu cinayətləri törədən şəxslərə aidiyyətdə cəzanın labüdlüyünün təmini üzrə dövlətlərin beynəlxalq-hüquq öhdəliklərinin müəyyən olunması, müharibə cinayətlərinin qarşısının alınması və onların törədilməsinə görə cəzaların təyini üzrə milli cinayət qanunvericiliyi formatında hüquq normaların təkmilləşdirilməsi (ikinci dünya müharibəsinin sonu – bu günlərə qədər). Müəllif hesab edir ki, bu dövr çərçivəsində 1990-cı illərdən başlayan və hazırda da davam edən müasir mərhələ də fərqləndirilə bilər. Bu mərhələ beynəlxalq cinayət ədliyyəsi orqanlarının diversifikasiyası, daimi əsaslarla fəaliyyət göstərən beynəlxalq cinayət məhkəməsinin yaradılması, müharibə cinayətlərinin törədilməsinə görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən olunması, beynəlxalq və regional səviyyədə bu növ cinayətlərin qarşısının alınması üzrə tədbirlərin qəbulu, habelə dövlətlərin beynəlxalq cinayət yurisdiksiyaya malik orqanlarla qarşılıqlı fəaliyyəti kimi istiqamətlər də daxil olmaqla beynəlxalq öhdəliklərin milli-hüquqi implementasiyası prosesinin inkişafı ilə xarakterizə olunur [18, c.12-13].

XX əsrin sonlarından başlayaraq beynəlxalq-hüquqi müstəvidə müharibələrin və silahlı münaqişələrin ağır nəticələrindən insanların müdafiəsinin gücləndirilməsi zərurətinin yaranmasını şərtləndirən əsas obyektiv amillərdən biri də müasir müharibələrdə və silahlı münaqişələrdə insanlara, xüsusən də dinc əhaliyə qarşı qəddarlığın artmasıdır [20, c.3; 24, c.3-5].

Ə.İ.Əliyev düzgün olaraq qeyd edir ki, «dünya qloballaşmaya qədəm qoyduqca, cəmiyyətlərarası inteqrasiya gücləndikcə nədənsə beynəlxalq müstəvidə mövcud problemlər həll olunmaq əvəzinə, daha da çətinləşir və düyünləşir» [11, c.3]. Müəllifin bu fikrini tam əsasla müharibə cinayətlərinə də aid etmək olar.

Bütün bunlar isə müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyət haqqında beynəlxalq cinayət hüqu-

qunda və dövlətlərin milli cinayət qanunvericiliyində mövcud normaların, həmçinin bu normaların konkretləşdirilməsi və reallaşdırılması üzrə institusional-hüquqi mexanizmlərin hələ də qeyri-təkmil olduğunu göstərir.

Qeyd olunan problemlərin aradan qaldırılmasında hüquq elmi mühüm rol oynamalı, bu sahədə elmi araşdırmalar aparılmalı və bu araşdırmalar elmi-nəzəri xarakterlə bərabər, həm də praktiki cəhətdən əhəmiyyət kəsb etməlidir. Müharibə cinayətləri ilə mübarizə sahəsində beynəlxalq, regional və dövlətlərarası əməkdaşlığın normativ-hüquqi əsaslarının və bu sahədə praktikanın optimallaşdırılması zəruri hesab edilməli, bu zaman beynəlxalq hüquq elminin nümayəndələri tərəfindən aparılan elmi tədqiqatların nəticələri nəzərə alınmalıdır [18, c.6].

V.İbayev yazır: «Dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmininin beynəlxalq hüquqi vasitələri hələ ki, dövlətlər arasında dinc münasibətlərin tam təminatı kimi çıxış edə bilmir. Müasir beynəlxalq münasibətlərdə silahlı münaqişələrə səbəb olan mənbələr mövcud olmaqda davam edir. Müharibə aparılması vasitələrinin inkişafındakı texniki tərəqqi müharibələrin dağıdıcılıq qüvvəsini daha da gücləndirir. Son dövrlərin silahlı münaqişələri daha çox mülki əhalinin müharibə qurbanlarına çevrilməsinə səbəb olur» [10, c.3].

Təəssüf ki, istər bütünlükdə beynəlxalq hüquq, istərsə də xüsusi halda beynəlxalq humanitar hüquq müharibənin aparılması metodlarının və vasitələrinin təkmilləşdirilməsi ilə müqayisədə daha ləng inkişaf edir. Tarixi təcrübə göstərir ki, şəxsi heyət arasında kütləvi itkilərə, mülki obyektlərin ciddi dağıntılarına səbəb olan və mülki əhaliyə həddən artıq iztirablar verən bu və ya digər silahın qadağan edilməsi üzrə dövlətlərin ciddi səyləri çox zaman yalnız hərbi məqsədlərlə belə silahlardan istifadə edildikdən sonra başlayır. Bununla bağlı, bəşəriyyəti dağıdıcı silahlardan istifadə etməkdən çəkindirməyə xidmət edən beynəlxalq humanitar hüquq normalarının və onların reallaşdırılması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyən etmək olduqca mühüm olmaqla, böyük aktualıq kəsb edir [23, c.3-4].

Qeyd edək ki, son illərdə müharibə cinayətlərinin beynəlxalq-hüquqi aspektlərdən tədqiqinə,

müharibə cinayətlərinə görə cinayət məsuliyyəti ilə bağlı ayrı-ayrı elmi-nəzəri və praktiki problemlərin beynəlxalq-hüquqi və milli-hüquqi aspektlərdən araşdırılmasına diqqət xeyli artmışdır.

Müharibə cinayətlərinin beynəlxalq-hüquqi və milli-hüquqi aspektlərdən tədqiqinə, beynəlxalq cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinin reallaşdırılmasında xüsusi beynəlxalq məhkəmələrin fəaliyyətinin araşdırılmasına, beynəlxalq cinayət Məhkəməsinin Roma Statutu və onun müharibə cinayətləri ilə mübarizədə rolu və əhəmiyyəti, müharibələr və silahlı münaqişələr gedişində insan hüquqlarının təmininə, müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyət nəzərdə tutan beynəlxalq-hüquq normalarının milli qanunvericiliyə implementasiyası və sair kimi digər məsələlərin elmi-nəzəri və praktiki aspektlərdən araşdırılmasına istiqamətlənmiş bir sıra dissertasiya işləri və monoqrafiyalar həsr olunmuşdur. Onların sırasında A.V.Berko (Müharibənin aparılmasının qadağan edilmiş metodlarının və vasitələrinin tətbiqinə görə cinayət məsuliyyəti, 2002), Y.V.Qriqoroviç (Beynəlxalq cinayətlərə görə fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyəti, 2008), İ.İ.Kotlyarov (Silahlı münaqişələrin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi: əsas nəzəri problemlər və praktika, 2008), İ.Y.Belıy (Müharibə cinayətləri haqqında işlər üzrə beynəlxalq cinayət mühakiməsi: təşəkkül problemləri və inkişaf perspektivləri, 2009), E.V.Medeyko (Silahlı münaqişələr gedişində fiziki şəxslərə vurulmuş zərərin ödənilməsinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi, 2012), T.İ.Kurnosova (Müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlər haqqında beynəlxalq-hüquq normalarının Rusiya cinayət qanunvericiliyinə implementasiyası, 2016), A.K.Bisultanov (Müasir silahlı münaqişələrin dəyişməkdə olan təbiəti şəraitlərində beynəlxalq humanitar hüququn inkişafı, 2016), S.A.Lobanov (Müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq cinayət məsuliyyəti, 2017), P.P.Stepanov (Müasir müharibə cinayətləri: onların səbəbləri və qarşılıqlı tədbirləri, 2017), N.M.Lyamin (Beynəlxalq cinayət məhkəməsi və insan hüquqlarının cinayətkarına pozulmasına görə məsuliyyət, 2017), A.N.Smırnova (Müharibənin aparılması qadağan olunmuş metodları və vasitələri haqqında beynəlxalq humanitar hüquq

normalarının mütərəqi inkişafı, 2017), İ.V.Dçerikin (Müharibə cinayətlərinə görə 18 yaşına çatmamış şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi: konseptual əsaslar və reallaşdırma problemləri, 2020) və digərləri tərəfindən həyata keçirilən monoqrafik tədqiqatlar göstərilə bilər. Məsələn, T.İ.Kurnosovanın dissertasiyasında müharibə cinayətlərinin ümumi xarakteristikası, anlayışı və implementasiya üsulları; beynəlxalq hüquqa görə müharibə cinayətlərinin cinayət-hüquqi xarakteristikası; müharibə cinayətləri haqqında beynəlxalq-hüquq normalarının milli cinayət qanunvericiliyinə, o cümlədən MDB ölkələrinin cinayət qanunvericiliyinə implementasiyası məsələləri; müharibə cinayətləri haqqında məsuliyyət nəzərdə tutan milli hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi kimi məsələlər araşdırılmışdır [17]. A.K.Bisultanov monoqrafik araşdırmada digər ümumnəzəri və praktiki xarakterli məsələlər kompleksi ilə yanaşı müharibə adətlərinin və qanunlarının inkişafı tarixini öyrənmiş, hibrid müharibəsini müasir silahlı münaqişənin bir növü kimi nəzərdən keçirmişdir [14]. S.A.Lobanov doktorluq dissertasiyasında müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq cinayət məsuliyyətinin xüsusiyyətləri; müharibə cinayətlərinə görə cinayət məsuliyyəti haqqında normaların və onların reallaşdırılması mexanizminin, onlar haqqında elmi təsəvvürlərin və elmi yanaşmaların təkamülü; müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq cinayət məsuliyyəti haqqında beynəlxalq cinayət hüququ normalarının ümumi xarakteristikası; beynəlxalq cinayət hüququnda müharibə cinayətlərinin anlayışı, əlamətləri və növləri; müharibə cinayətlərinin törədilməsinə görə sanksiyalar; müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq cinayət məsuliyyəti sahəsində müasir dövlətlərin cinayət qanunvericiliyinin ümumi xarakteristikası; beynəlxalq və milli cinayət yurisdiksiyası çərçivəsində müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq cinayət məsuliyyətinin konkretləşdirilməsi və reallaşdırılması xüsusiyyətləri və bu sahədə mövcud institusional-hüquqi mexanizmlərin ümumi xarakteristikası və s. kimi aktual məsələlər kifayət qədər geniş və əhatəli problemlər kompleksinə nəzərdən keçirilərək araşdırılmışdır [18].

Qeyd edək ki, Azərbaycan beynəlxalq hüquq elmində də müharibə cinayətlərinin bəzi elmi-nə-

zəri və praktiki problemləri monoqrafik səviyyədə araşdırılmış, V.Ə.İbayev (Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və insan hüquqları, 2002), Ə.O.Orucov (Beynəlxalq cinayətlərə görə fiziki şəxslərin məsuliyyəti, 2003), O.F.Əfəndiyev (Mərkəzi Qafqazda silahlı münaqişələr və müharibə cinayətləri: beynəlxalq-hüquqi aspekt, 2006), Z.F.Fətəliyev (Müharibə cinayətləri beynəlxalq cinayətlərin bir növü kimi, 2012), R.Ə.Axundov (Qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələr zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiqi, 2017) və digərləri tərəfindən problemin bir sıra aspektlərinə həsr olunmuş dissertasiya işləri müdafiə edilmişdir [2; 8; 9; 26]

Məlum olduğu kimi, müasir dünyada insan hüquqları ən ali dəyər kimi qəbul edilir. Belə bir dəyər istər beynəlxalq hüquqda, istərsə də əksər milli hüquq sistemlərində öz təsbitini tapmışdır [19, c.4].

Tarixi təcrübə, xüsusən də XX və XXI əsrlər göstərir ki, ən ciddi insan hüquqlarının pozulması, ən ağır və kütləvi xarakter daşıyan cinayətlər silahlı münaqişələr və müharibələr dövründə törədilir.

Beynəlxalq hüquqda belə bir təsəvvür üstünlük təşkil edir ki, beynəlxalq humanitar hüquq normaları və beynəlxalq insan hüquqları hüququnun normaları silahlı münaqişələrdə tətbiq edilə bilərlər və komplementardılar, yəni bir-birini tamamlayırlar [13, c.80; 16, c.54-58]. Bu müddəa BMT-nin Beynəlxalq məhkəməsinin rəyi ilə əvvəl 1996-cı ildə, sonra isə 2004-cü ildə öz təsdiqini tapmışdır. Eyni zamanda qeyd olunan beynəlxalq hüquq sahələrinin normalarının nisbəti, onların birgə tətbiqi, bir-birini necə tamamlaması və nəhayət bu zaman yaranan kolliziyaların hansı qaydada həll edilməsi kimi məsələlər indiyə qədər açıq qalmış, bu sahədə bir çox problemlər həll edilməmişdir.

Elmi ədəbiyyatın analizi göstərir ki, silahlı münaqişə vəziyyətində insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi vasitələrlə təmini məsələləri artıq xeyli müddətdir ki, alimlər arasında böyük diqqət və maraq doğurur. XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində bu problemin ayrı-ayrı aspektlərinin nəzərdən keçirildiyi bir sıra dissertasiya işləri

müdafiə edilmişdir [5; 20; 22]. Məsələn, V.N.Rusinovanın «Silahlı münaqişələrdə insan hüquqları: beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarının qarşılıqlı nisbəti» doktorluq dissertasiyasında «Beynəlxalq humanitar hüquq» və «insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq» beynəlxalq hüququn sahələri kimi nəzərdən keçirilmiş və onların anlayışı verilmiş, beynəlxalq hüququn müstəqil sahələri kimi onların fərqləndirilməsinin mahiyyəti və meyarları nəzərdən keçirilmiş, silahlı münaqişələrdə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqinin hüdudları müəyyən edilmiş, beynəlxalq insan hüquqları hüquququn normalarının silahlı münaqişələr zamanı tətbiqi problemləri araşdırılmışdır.

Eyni zamanda, o da qeyd edilməlidir ki, aparılmış elmi tədqiqatların əksəriyyətinin müəllifləri silahlı münaqişələrdə insan hüquqlarının təmini problemlərinə lazımi diqqət yetirməyərək, beynəlxalq humanitar hüquq normalarının elmi-nəzəri və praktiki cəhətdən araşdırılmasına səy göstərmişlər, yəni bir sıra hallarda silahlı münaqişələrdə insan hüquqlarının müdafiəsinə həsr olunmuş tədqiqatlar faktiki olaraq beynəlxalq humanitar hüquq normalarının təhlilinə gətirilirdi. V.N.Rusinoва düzgün olaraq yazır ki elmi diskursun istiqamətinin beynəlxalq hüququn bu iki sahəsinin «inteqrasiyası» və «konvergensiyası» istiqamətinə dəyişdirməyin zəruriliyinin açıq-aydın hissə olunmasına baxmayaraq, silahlı münaqişələrdə insan hüquqlarının tənzimlənməsi sahəsində mövcud problemlərin hərtərəfli analizinin aparıldığı və bu əsasda ciddi elmi nəticələrin əldə edildiyi, təkliflər və tövsiyələr kompleksinin formulə edildiyi monoqrafik tədqiqatlar hələ də yox dərəcəsinədir [22, s.9-10].

Beynəlxalq hüquq elmi çərçivəsində beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı insan hüquqlarının müdafiəsi problemi istər milli, istərsə də xarici ölkə ədəbiyyatında kifayət qədər tam işlənilməmiş, bu sahədə beynəlxalq hüququn aktual problemləri tələb olunan səviyyədə öz təhlilini tapmamışdır.

Beləliklə, müharibə cinayətləri ilə mübarizənin elmi zəmin əsasında həyata keçirilməsinin beynəlxalq hüquqi əsasları ilə bağlı hələ də öz həllini gözləyən bir çox problemlər mövcuddur.

Müharibə cinayətlərinin yüksək ictimai təhlükəliyinə, bu növ cinayətlərin törədilməsi nəticəsində yüzlərlə və minlərlə insanın həlak olmasına, onların sırasında isə dinc sakinlərin, mülki əhalinin, qadın və uşaqların xüsusi çəkisinin yüksək olmasına baxmayaraq müharibə cinayətlərinin qarşısının alınmasının beynəlxalq hüquqi əsasları hələ də lazımi səviyyədə işlənib hazırlanmamışdır.

Qeyd olunanlar bir daha göstərir ki, müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq cinayət məsuliyyətinin mahiyyətini səciyyələndirən əlamətlərin və onunla şərtlənən müharibə cinayətlərinin mahiyyətinin, onların törədilməsinə görə beynəlxalq cinayət-hüquqi məsuliyyəti müəyyən edən normalar kompleksinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması və bu əsasda Azərbaycanın beynəlxalq-hüquqi öhdəlikləri və milli maraqları nəzərə alınmaqla müharibə cinayətlərinə görə cinayət məsuliyyəti haqqında normaların, onların reallaşdırılmasının institusional-hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlən elmi konsepsiyanın; müharibə cinayətlərinə qarşıdurmanın beynəlxalq-millî sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə elmi əsaslı təkliflərin işlənib hazırlanması; silahlı münaqişələr zamanı insan hüquqlarının müdafiəsi probleminin kompleks analizinin və bu əsasda mövcud problemlərin həllinə istiqamətlənmiş təkliflərin və tövsiyələrin formulə edilməsi və müharibə zamanı insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin və praktikasının təkmilləşdirilməsi; müharibə cinayətlərinə dair beynəlxalq-hüquq normaların, konvensial müddəaların Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində təsbiti vəziyyətinin sistemli analizi əsasında mövcud boşluqların üzə çıxarılması, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş cinayətlərə görə hüquqi və fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyətinin reallaşdırılması məsələlərinin kompleks tədqiqi olduqca aktual və elmi-təcrübə əhəmiyyət kəsb edən problemlər kateqoriyasına aid edilməlidir [6, c.138].

Qloballaşan dünyada silahlı münaqişələrin formaları və təzahürləri əhəmiyyətli dəyişikliklərə uğramışdır. XXI əsrdə yeni tip münaqişələr ön plana çıxmışdır. Bu münaqişələr isə istər özlərinin nəticələrinin məcmusu, istərsə də tənzimlənmə perspektivləri baxımından heç də az problemlə deyildir.

Müasir silahlı münaqişələrin bir çoxu belə adlandırmaq mümkündürsə, asimmetrik xarakter daşıyır ki, bu da münaqişə iştirakçılarının tərkibində, tərəflərin təchiz olunma dərəcəsinə və istifadə olunan müharibənin aparılması metodlarında və vasitələrində təzahür edir.

Silah anlayışının özü də əhəmiyyətli dərəcədə dəyişərək transformasiyaya uğramış, müharibələrin və münaqişələrin aparılmasının yeni metod və vasitələri yaranmış və geniş şəkildə istifadə edilməyə başlamışdır. Bütün bunlar isə müharibə və münaqişələrin aparılmasının yeni metod və vasitələrinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsini tələb edir.

Müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyət nəzərdə tutan beynəlxalq-hüquq normalarının təhlili də bu normaların təkmilləşdirilməsi, onların reallaşdırılması mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması ilə bağlı zərurətin mövcud olduğunu göstərir.

Müasir silahlı münaqişələr beynəlxalq hüquqda və xüsusi halda beynəlxalq cinayət hüququnda xeyli sayda problemləri və «boz zonaları» üzə çıxartmışdır. Məsələn, «qanunsuz kombatantların» statusu; beynəlxalq humanitar hüquq və beynəlxalq insan hüquqları hüququnun nisbəti, beynəlxalq hüququn bu iki sahəsinin «inteqrasiyası» və «konvergensiyası» məsələləri; insan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrin ekstraərazi baxımından tətbiqi imkanları; münaqişəyə cəlb olunmuş hərbi və mühafizə təşkilatlarının əməkdaşlarının statusu; «bilavasitə döyüş əməliyyatlarında iştirak etmə» anlayışının hüdudlarının müəyyən edilməsi; sülhməramlı əməliyyatlarda humanitar normalara əməl olunması və s. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun normalarının silahlı münaqişələr zamanı tətbiqi hüdudlarının və bu sahədə mövcud problemlərinin araşdırılması, beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normaları arasında kolliziyaların və onların həlli yollarının müəyyən olunması, silahlı münaqişələrdə yaşamaq hüququ, azadlıq hüququ və s. kimi insan hüquqlarının təmini problemlərinin tədqiqi; müharibələr və silahlı münaqişələr zamanı insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin və praktikasının təkmilləşdirilməsi, bu sahədə mövcud problemlərin həllinə istiqamətlənmiş elmi-nəzəri və praktiki müddəaların formulə edilməsi; müharibə cinayətlərinə qarşı-

durmanın beynəlxalq-milli sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə elmi əsaslı təkliflərin işlənilib hazırlanması böyük aktuallıq və elmi-təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq hüquqda, Qərb ölkələrinin, Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan ölkələrin qanunvericiliyində müharibə cinayətləri haqqında cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan normaların müqayisəli-hüquqi analizi, onların institusional-hüquqi mexanizmlərinin təkamülünün öyrənilməsi, beynəlxalq və milli səviyyədə mövcud qanunvericilik normalarının təkmilləşdirilməsi, son illərdə mürahibə və silahlı münaqişələr şəraitində humanitar hüquq normalarının, insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı olan bir sıra əməllərin ictimai təhlükəlik səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsi nəzərə alaraq bu sahədə normayaradıcılıq fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi, yeni beynəlxalq-hüquqi normaların işlənilib hazırlanması perspektivlərinin, bu normaların milli qanunvericiliyə implementasiyası məsələlərinin araşdırılması da vacib hesab edilməlidir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş müharibə cinayətlərinin dünyada sülh və təhlükəsizlik üçün böyük ictimai təhlükə kəsb etməsinin əsaslandırılması və bu cinayətləri törətmiş fiziki və hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi mexanizmlərinin işlənilib hazırlanmasına istiqamətlənmiş konkret təkliflərin və tövsiyələrin irəli sürülməsi, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi zamanı insan hüquqlarının və beynəlxalq humanitar hüquq normalarının kütləvi şəkildə pozulması hallarının araşdırılması və xüsusi halda insan hüquqlarının ciddi pozuntularına görə beynəlxalq və milli səviyyələrdə cinayət məsuliyyətinin reallaşdırılması mexanizmlərinin işlənilməsi, vurulmuş maddi və mənəvi zərərlə bağlı kompensasiya məsələlərinin həlli kimi aktual və elmi-təcrübi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərin sistemli şəkildə tədqiqi müstəsna aktuallıq kəsb edir.

Qloballaşma və regionlaşma dövründə hibrid müharibəsi və kibermüharibələr müasir silahlı münaqişənin bir növü kimi nəzərdən keçirilməli və onlara görə beynəlxalq və milli səviyyədə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsinin problem məsələləri öyrənilməlidir. Hibrid müharibəsi və kibermüharibə kimi münaqişələrin (müharibə-

lərin) yeni növlərinin öyrənilməsi, onların xarakterik xüsusiyyətlərinin, bu kateqoriyalı müharibə cinayətlərinə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən beynəlxalq hüquq normalarının işlənilib hazırlanması imkanları ilə bağlı elmi-nəzəri və praktiki məsələlər kompleksinin araşdırılması zəruri hesab edilməlidir.

Müharibə cinayətləri ilə mübarizədə dövlətlərarası əməkdaşlığın normativ-hüquqi əsaslarının işlənilib hazırlanması və bu sahədə praktikanın optimallaşdırılması yollarının müəyyən olunması da beynəlxalq hüquq elminin qarşısında duran aktual məsələlərdəndir. Müharibə cinayətləri ilə mübarizədə beynəlxalq və regional təşkilatların,

beynəlxalq məhkəmələrin rolunun və əsas fəaliyyət istiqamətlərinin, bu sahədə mövcud problemlərin öyrənilməsi, beynəlxalq və regional qurumların hüquqi statusunun təkmilləşdirilməsi məsələləri də xüsusi araşdırma tələb edir.

Qeyd olunan amillər müharibə cinayətləri və insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi aspektlərdən kompleks, monoqrafik səviyyədə, sistemli-struktur yanaşma əsasında tədqiqinin elmi-nəzəri və praktiki baxımdan müstəsna əhəmiyyət kəsb etməklə istər müasir beynəlxalq hüquq, istərsə də milli hüquq üçün olduqca aktual olduğunu göstərir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Allahverdiyev Ə. Müharibə cinayətləri beynəlxalq cinayətlərin bir növü kimi//Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. 2015. № 63, s.68.
2. Axundov R.Ə. Qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələr zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiqi. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2017.
3. Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. «Hüquqşünaslıq» ixtisası üzrə təhsil alan ali məktəb tələbələri üçün dərslik. «Digesta» nəşriyyatı, Bakı, 2001.
4. İbayev V Beynəlxalq humanitar hüquq. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. 2001.
5. İbayev V.Ə. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və insan hüquqları. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. Bakı, 2002.
6. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Bakı, 2012.
7. Məmmədov Ş. Erməni terrorçularının əməlləri beynəlxalq-hüquq müstəvisində// «AMEA. Xəbərlər. İctimai və humanitar elmlər seriyası». 2012. №3- Jild 8, s.60-66.
8. Orucov Ə.O. Beynəlxalq cinayətlərə görə fiziki şəxslərin məsuliyyəti. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. Bakı, 2003.
9. Fətəliyev Z.F. Müharibə cinayətləri beynəlxalq cinayətlərin bir növü kimi. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2012.
10. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2002.
11. Əliyev Ə.İ. Azərbaycan beynəlxalq cinayətlər hədəfində: hüquqi təhlil. Bakı, 2018.
12. 10 самых кровопролитных войн в истории человечества// www.regnum.ru.
13. Батырь В.А. Международное гуманитарное право: Учебник для вузов. М.:Юстицинформ. М., 2011.
14. Бисултанов А.К. Развитие международного гуманитарного права в условиях изменяющейся природы современных вооруженных конфликтов. Дисс...к.ю.н. М., 2016.
15. Жертвы военные и жертвы гражданские в войнах конца XX – начала XXI века// www.warconflict.ru.
16. Карташкин В.А. Права человека: международная защита в условиях глобализации. М.: Инрфа-М, 2011.

17. Курносова Т.И. Имплементация международно-правовых норм о военных преступлениях и преступлениях против человечности в Российское уголовное законодательство. Дисс...к.ю.н. М., 2016.
18. Лобанов С.А. Международная уголовная ответственность за военные преступления. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. М., 2018.
19. Лямин Н.М. Международный уголовный суд и ответственность за преступные нарушения прав человека. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2017.
20. Мохаммед Х.А.А. Защита прав человека во время международных вооруженных конфликтов: соотношение международно-правового и внутригосударственного регулирования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2010.
21. Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права. М., 2000.
22. Русинова В.Н. Права человека в вооруженных конфликтах: соотношение норм международного гуманитарного права и международного права прав человека. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. М., 2015.
23. Смирнова А.Н. Прогрессивное развитие норм международного гуманитарного права о запрещенных методах и средствах ведения войны. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2017.
24. Степанов П.П. Современные военные преступления: их причины и меры противодействия. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2017.
25. Степанова Е. Вооруженные конфликты начала XXI века: типология и направления трансформации//Мировая экономика и международные отношения. 2020. Том 64. №6.
26. Эфендиев О.Ф. Вооруженные конфликты и военные преступления на Центральном Кавказе: международно-правовой аспект. Баку, 2006.

Рагим Меджнунов

Некоторые актуальные международно-правовые и национально-правовые проблемы борьбы с военными преступлениями

В статье рассмотрен ряд актуальных вопросов борьбы с военными преступлениями, международно-правовые и национально-правовые проблемы, решение которых имеет научно-теоретическое и практическое значение. Дается краткий обзор истории войн и вооруженных конфликтов с конкретными статистическими данными, свидетельствующими об исключительной разрушительности войн и их тяжелых последствиях. Учитывая актуальность борьбы с военными преступлениями, относящимися к категории международных преступлений, отмечено, что в последние годы, значительно возросло внимание к научным исследованиям проблемы. Краткое содержание научных исследований, проведенных в Азербайджане и за рубежом в области международно-правовых аспектов военных преступлений, защищенных диссертаций, проблем в этой области, закрепление ответственности за военные преступления в международном и национальном праве, существующие пробелы в области механизмов реализации законодательных норм и приукрашивание их решения, выявлен и систематизирован комплекс вопросов научно-теоретического и практического характера.

Актуальность системного исследования комплекса научно-теоретических и практических вопросов, связанных с изучением новых видов конфликтов (войн), таких как гибридная война и кибервойна, их характеристик, возможности разработки норм международного права и национального права, определяющих уголовную ответственность. была отмечена ответственность за

эту категорию военных преступлений. В статье подчеркивается актуальность обеспечения прав человека в условиях вооруженных конфликтов и войн, комплексный анализ современного состояния проблемы международно-правовой защиты прав человека в условиях вооруженных конфликтов и на этой основе механизмов обеспечения защиты прав человека в условиях войн и вооруженных конфликтов и выявление практических областей для улучшения и формулирование конкретных предложений и рекомендаций в этом отношении.

Rahim Majnunov

**Some current international-legal and national-legal issues
in the fight against war crimes**

The article deals with a number of current issues, the solution of which is of scientific-theoretical and practical importance, in the fight against war crimes, in the fight against international-legal and national-legal problems. A brief overview of the history of wars and armed conflicts is given, along with concrete statistics showing the extraordinary destructiveness and dire consequences of wars.

It was noted that in recent years, given the urgency of combating war crimes, which fall under the category of international crimes, interest in scientific research on the problem has increased significantly. A brief summary of scientific research and theses defended in the field of international legal research of war crimes in Azerbaijan and abroad is given. In the era of globalization and regionalization, the need to examine hybrid warfare and cyber warfare as a modern type of armed conflict and to determine the criminal responsibility for them at the international and national level has been emphasized. The importance of systematically researching new types of conflicts (wars), such as hybrid warfare and cyber warfare, their characteristics, the possibility of developing international and national legal norms defining criminal responsibility for this category of war crimes were noted.

The article highlights the urgency of ensuring human rights in armed conflicts and wars, and the formulation of recommendations has been shown to be of exceptional importance.